

АПСТРАКТ

Србија се суочава са великим изазовима у погледу заштите животне средине, конкретно у вези са имплементацијом европске Директиве о процени утицаја планова и програма на животну средину. Ови изазови додатно добијају на снази због преговора о приступању Србије ЕУ, а када се има у виду недовољан учинак јавних политика Србије у области заштите животне средине. Аспект заштите животне средине се у Србији још увек третира као периферни проблем, што за последицу има читав низ негативних (често и стихијских) утицаја на простор. Иако је Влада Републике Србије у претходних дванаест година донела велики број прописа у области заштите животне средине, међу којима је и *Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину*, чиме је унапредила своју политику у области животне средине и одговорила на изазове европских интеграција, упитан је квалитет спроведене хармонизације, а нарочито учинак на пољу имплементације циљева поменуте директиве. У раду је извршена анализа кључних проблема у транспонувању Директиве о процени утицаја планова и програма на животну средину и дат је предлог оквира за решавање идентификованих проблема.

Кључне речи: стратешка процена утицаја, транспонување, европска Директива, животна средина

ABSTRACT

Serbia faces with major challenges in terms of environmental protection, in particular in connection with the implementation of the European Directive on the assessment of the effects of plans and programs on the environment. These challenges are further gaining strength due to negotiations on the accession of Serbia to the EU, given the poor performance of public policy of Serbia in the field of environmental protection. The

aspect of environmental protection in Serbia is still treated as a peripheral problem which results in a range of negative impacts on the space. Although the Government of the Republic of Serbia in the last twelve years has brought a large number of regulations in the field of environmental protection, including the Law on Strategic Environmental Assessment, which has improved its policy in the field of the environment and the challenges of European integration, but is questionable the quality of harmonization carried out, in particular the effect on implementing the objectives of the Directive. The paper analyzes the key problems in the transposition of the Directive on the assessment of the effects of plans and programmes on the environment in Serbia, with a framework proposal for solving the identified problems.

Keywords: Strategic Environmental Assessment, transposition, european directive, environment.

УВОД

Легислативни оквир за заштиту животне средине у Републици Србији успостављен је 2004. год. усвајањем сета закона из области заштите животне средине, који су представљали основ за читав низ подзаконских аката којима се уређују поједини аспекти животне средине. У том периоду донет је *Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину* (Службени гласник РС, 135/04, 88/10) као основ за сагледавање стратешких просторних (територијалних) утицаја планова и програма на животну средину. Овај закон посебно је значајан јер се њиме по први пут у пракси планирања у Србији предвиђа инструмент којим се плански процес може усмеравати ка циљевим заштите животне средине и одрживог развоја. Тај инструмент формулисан је у закону као „стратешка процена утицаја на животну средину” (у даљем тексту: СПУ) и уз помоћ њега се, приликом израде стратешких докумената у области просторног развоја, може превентивно утицати на заштиту простора на који се плански документ односи. Посебан значај СПУ огледа се управо у превентивној заштити и спречавању конфликта у простору на нивоу стратешког планирања.

* Бошко Јосимовић, виши научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, bosko@iaus.ac.rs

** Небојша Стефановић, научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, nebojsa@iaus.ac.rs

*** Љубиша Безбрадица, стручни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, ljubisa@iaus.ac.rs

Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину (у даљем тексту: *Закон о СПУ*) успоставља методолошки и процедурални оквир израде СПУ који се базира на принципима промовисаним у *Директиви европског парламента и савета о процени утицаја планова и програма на животну средину – Директива о СПУ (Directive 2001/42/EC of the European Parliament and the Council of 27 June 2002 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment)*. Ова директива прописује да се СПУ врши за планове, програме и основе у различитим областима планирања просторног развоја. Применом СПУ у планирању је могуће сагледати последице предложених планских решења и промена у простору, уз уважавање потреба корисника простора и предметне средине и дефинисање адекватних мера заштите и мониторинга потенцијално угрожених елемената животне средине, уз незаобилазно укључивање јавности у све фазе израде и усвајања СПУ и планског документа за који се она ради.

У поређењу са другим методама, чији се допринос огледа у доношењу одлука, као што је на пример традиционални *"lifecycle assessment"* (видети у: Bjorklund and Finnveden, 2007; Laurent et al, 2013; Tukker, 2000; Bond et al, 2001) СПУ репрезентује допринос у интеграцији утицаја на стратешком нивоу планирања (националном, регионалном, а по потреби и међународном). У контексту доношења добрих одлука, које су у функцији одрживости решења дефинисаних у плановима, потребно је сагледавање различитих аспеката могућих утицаја (видети у: Josimović et al., 2016; Josimović et al., 2015; Garfi et al, 2010; Finnveden et al, 2003; Wilson et al, 2004).

СПУ је усвајањем, не само *Директиве о СПУ*, већ и других обавезујућих докумената, као што је *Протокол СПУ (Protocol on Strategic Environmental Assessment)*, ушла у нову фазу развоја. Оба документа су установљена са основним циљем постизања високог нивоа заштите животне средине и унапређења одрживог развоја у свим земљама чланицама ЕУ, уз укључивање свих фактора битних за животну средину у процес припреме и усвајања планова и програма. Усвојени документи су остварили значајан утицај за даљи развој СПУ, не само у смислу успостављања методолошког и процедуралног оквира, већ и у остварењу значајног просторног утицаја, успостављајући обавезу израде СПУ за свечланице Европске уније (ЕУ), али и за оне које теже њеном чланству (Јосимовић, Црнчевић, 2006).

Протокол СПУ, као правно обавезујући, усвојен је 2003. год. на Министарској конференцији „Животна средина за Европу“ у Кијеву, и развијен као додаток *Конвенцији о процени утицаја на животну средину у прекограничном контексту* (ЕСПОО конвенција). Протокол Захтева од свих земаља које су га ратификовале да вреднују нацрте планова и програма са аспекта последица на животну средину (UNEP, 2003). За разлику од *Директиве о СПУ*, Протокол више инсистира на потреби јасног и транспарентног укључивања јавности која се активира већ у процесу одлучивања о обухвату СПУ

(Маричић, Јосимовић, 2005). Истовремено, све већи број међународних финансијских институција, попут Светске банке, UNDP, UNEP, USAID, уводи инструменте и захтеве типа СПУ, ради повећања броја развојних иницијатива које су у складу са животном средином (Chaker et al, 2006; детаљније у: Dalal-Clayton, Sadler, 2005). Све наведено указује на значај и потребу примене СПУ у спровођењу процедура и сагледавању различитих појава у процесу планирања просторног развоја, и то на начин који је промовисан у наведеним европским документима која се односе на ову област. Међутим, иако је од усвајања *Закон о СПУ*, који се базира на пропозицијама *Директиве о СПУ*, протекло више од 12 година, искуства показују да постоје озбиљни суштински проблеми у имплементацији пропозиција *Директиве о СПУ*, пре свега у пракси планирања у Србији. Наиме, *Законом о СПУ* формулисан је фундаментални концепт, као и основни процедурални и методолошки оквир израде СПУ, али се пропозиције овог закона, а самим тим и *Директиве о СПУ*, спроводе прилично формалистички (Stojanović, Spasić, 2006), чиме се губи смисао и улога СПУ.

У овом раду су извршени анализа и идентификација кључних проблема у примени *Директиве о СПУ*, односно у имплементацији *Закон о СПУ*, а да се при томе није улазило превише у методолошке приступе саме израде овог значајног планског документа. Идеја је да се на тај начин укаже на суштинске промене које би требало направити у пракси примене СПУ у Србији.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП У АНАЛИЗИ И ИДЕНТИФИКАЦИЈИ ПРОБЛЕМА У ПРИМЕНИ СПУ И ДОБИЈЕНИ РЕЗУЛТАТИ

Методолошки приступ који је у раду коришћен за анализу и идентификацију проблема у примени СПУ у Србији базиран је на компаративној вишекритеријумској анализи процедуралног оквира у спровођењу СПУ на конкретним примерима из праксе, у односу на *Закон о СПУ* и пропозиције *Директиве о СПУ*, односно у односу на фазе предвиђене овим документима. У анализи је коришћено десет СПУ које су рађене за различите врсте и хијерархијске нивое планирања (од стратешких докумената, преко просторних планова подручја посебне намене и регионалних планова, до урбанистичких планова), а које су прошле комплетну процедуру предвиђену *Законом о СПУ*. Приликом компаративне анализе, није се улазило у сам методолошки приступ процени и идентификацији стратешки значајних просторних/територијалних утицаја, већ се искључиво анализирао процедурални оквир СПУ у односу на фазе које су предвиђене *Законом о СПУ*, са циљем да се идентификују суштински проблеми у транспоновану *Директиве о СПУ* у праксу планирања у Србији.

Као што је наведено, у компаративну анализу укључено је десет СПУ рађених за различите врсте и хијерархијске нивое планирања, са циљем да се идентификују кључни проблеми у процедуралним недостацима примене *Директиве о СПУ* (Табела 1.).

ДОКУМЕНТ ЗА КОЈИ ЈЕ УРАЂЕНА СПУ	ФАЗЕ У ПОСТУПКУ СПУ												
	Припремна фаза				Извештај о СПУ				Поступак одлучивања				
	Одлучивање о изради СПУ	Избор носиоца израде	Учешће јавности	Прекограничне консултације	Садржина Извештаја	Процена могућих утицаја	Смернице за ниже хијерархијске нивое	Мониторинг	Учешће заинтересованих органа и јавности	Извештај о учешћу јавности	Оцена и давање сагласности	Прекогранична сарадња	Доступност информација у прекограничној сарадњи
Стратегија развоја енергетике РС	√	√	√	0	~	~	√	√	√	√	~	~	√
Стратегија управљања водама РС	√	√	√	0	~	~	√	√	√	√	~	~	√
План управљања водама за слив реке Дунав	√	√	√	0	~	~	√	√	√	√	~	~	√
ППППН НП Копаоник	√	√	0	0	~	~	√	√	√	√	~	0	0
ППППН Колубарског лигнитског басена	√	√	0	0	~	~	√	√	√	√	~	0	0
ППППН слива акумулације Ђелије	√	√	0	0	~	~	√	√	√	√	~	0	0
ППППН слива акумулације Грлиште	√	√	0	0	~	~	√	√	√	√	~	0	0
ППППН изворишта водоснабдевања Јелашница	√	√	0	0	~	√	√	√	√	√	~	0	0
Регионални план управљања отпадом за 11 општина Колубарског региона	0	~	0	0	~	√	√	√	~	0	~	0	0
План детаљне регулације ветроелектране Кошава	~	~	0	0	~	√	√	√	√	0	~	0	0

√ – у потпуности је спроведена процедура

~ – формално је спроведена процедура

0 – није спроведена процедура

Табела 1. Синтезна табела за идентификовање спровођења процедуралних корака према Директиви о СПУ и Закону о СПУ (Извор: аутори)

Tab 1. Synthesis table to identify the implementation of procedural steps defined by the SEA Directive and the SEA Law (Source: authors)

У табели 1. извршена је анализа спровођења фаза у поступку СПУ које су предвиђене Директивом о СПУ и утврђене у Србији Законом о СПУ. У анализи су коришћена три критеријума за одређивање ранга у спровођењу појединих процедуралних фаза и корака у поступку СПУ:

- У потпуности је спроведена процедура предвиђена Директивом о СПУ;
- Формално је спроведена процедура, где осим форме, није суштински нити транспарентно спроведена процедура чиме нису добијени адекватни резултати; и
- Није спроведена процедура или је спроведена на неодговарајући начин.

Резултати спроведене анализе у односу на имплементацију процедуралних фаза у поступку СПУ у Србији указују на следеће:

- Припремна фаза** – фаза одлучивања о потреби израде СПУ спроводи се углавном у потпуности у односу на прописиције Директиве о СПУ. То је поготово случај код планова вишег хијерархијског нивоа, где је за спровођење процедуре надлежно министарство. За планове који су у надлежности локалних самоуправа (Регионални план управљања отпадом за 11 општина Колубарског региона и План детаљне регулације ветроелектране Кошава) припремна фаза се спроводи

само формално, доношењем Одлуке о приступању изради СПУ без спровођења процедуре дефинисане Законом о СПУ и Директиве о СПУ. Оно што у овој фази СПУ изостаје готово у свим планским документима који су анализирани у овом раду (осим у стратешким развојним документима у области енергетике и водопривреде) је изостављање учешћа јавности у фази одлучивања о потреби израде СПУ. Изостаје, неретко, и одређивање обима и садржаја студије. Најзад, у припреми Одлуке о СПУ, ни у једном планском документу није спроведен поступак прекограничних консултација, иако је то неизоставно требало спровести за планска документа код којих су извесни прекогранични утицаји (Стратегија развоја енергетике РС, Стратегија управљања водама РС, План управљања водама за слив реке Дунав, План детаљне регулације ветроелектране Кошава).

- Извештај о СПУ** – садржина извештаја у свим наведеним планским документима је доследно, али формалистички спроведена. То значи да су садржајем обухваћени сви аспекти које је потребно сагледати у СПУ, али су неки сегменти само формално обрађени, без суштинске анализе и елаборације резултата. Углавном се ради о истим аспектима (поглављима) СПУ: анализа стања животне средине (даје се често уопштено ван

контекста, односно неvezано за нивое и предмет обраде конкретног планског документа); процена утицаја варијантних решења; процена утицаја кумулативних и синергетских ефеката; сарадња са релевантним институцијама и јавношћу; тешкоће у изради СПУ итд. Поред тога, код већине планских докумената, поготово оних који су вишег хијерархијског нивоа, која имају већи просторни обухват и више уопштених, а мање конкретизованих планских решења, изостављена су варијантна решења/сценарији развоја. Иако се избор варијантних решења има сматрати најзначајнијим доприносом СПУ, они се углавном не обрађују, јер нису обрађени ни у планским документима. Остали аспекти ове фазе СПУ спроводе се у складу са пропозицијама *Директиве о СПУ*.

- **Поступак одлучивања** – процедура учешћа заинтересоване јавности, релевантних органа и организација углавном се спроводи на одговарајући начин, осим за анализирана планска документа која су се усвајала на нивоу локалних самоуправа, где није у потпуности транспарентно спроведена ова процедура. Давање сагласности спроведено је формално, доношењем одговарајућих решења о давању сагласности, без адекватног оцењивања докумената. Прекогранична сарадња остварена је формално за стратешка планска документа у области енергетике и водопривреде, али тек након што су СПУ већ финализиране спровођењем свих процедуралних фаза у поступку одлучивања према *Закону о СПУ*, када нема више простора за суштинска усаглашавања са суседним државама у којима се могу очекивати прекогранични утицаји.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

Транспонованье *Директиве о СПУ* у праксу планирања у Србији започето је 2004. год. усвајањем *Закона о СПУ*. У периоду од доношења наведеног легислативног оквира, у који су формално инкорпориране пропозиције *Директиве о СПУ*, до данас, стечена су значајна искуства у спровођењу поступка припреме, израде и усвајања СПУ, на основу којих је могуће извести конкретне закључке о степену спровођења овог поступка у складу са европских стандардима. Управо са тим мотивом, односно са мотивом идентификовања кључних проблема у транспонованью *Директиве о СПУ* у Србији, настао је овај рад, у коме је извршена анализа спровођења процедуре СПУ на конкретним примерима.

Приликом избора конкретних СПУ које су укључене у процес компаративне вишекритеријумске анализе, водило се рачуна о томе да то буду СПУ рађене за различите врсте планских докумената (просторне и урбанистичке планове и секторске планове у области енергетике, водопривреде, управљања отпадом), код којих су за спровођење процедуре СПУ биле надлежне различите институције. На тај начин је било могуће свеобухватно сагледати карактеристике неких веома изражених проблема који постоје на националном

нивоу (када поступак СПУ спроводе државне институције – министарства), али и на локалном нивоу (када поступак спроводе органи локалне самоуправе), јер постоји одговарајућа разноликост и велики број различитих учесника процеса СПУ у коришћеним документима.

Када се резимирају резултати извршене компаративне вишекритеријумске анализе у спровођењу поступка СПУ у Србији, могу се идентификовати суштински и кључни проблеми. Наиме, евидентно је да се често примењује формалистички приступ у свим фазама у поступку СПУ. Разлог таквом приступу лежи у чињеници да не постоји одговарајући степен институционалног развоја, нити постоје одговарајући кадровски капацитети за спровођење процедуре СПУ у складу са пропозицијама *Директиве о СПУ*. То је евидентно на националном нивоу (недовољан број кадрова у ресорном министарству за послове заштите животне средине), а посебно је изражено на локалном нивоу, где постоје случајеви да због непостојања стручних кадрова чак не постоје ни општински/градски органи задужени за послове заштите животне средине. У таквим околностима није могуће припремити, пратити ни оценити СПУ на одговарајући начин, чиме се читав поступак СПУ донекле обесмишљава, а транспонованье *Директиве о СПУ* доводи у питање. Најзначајније последице оваквог приступа су:

- доношење *Одлуке о приступању изради СПУ* често само у оквиру одлуке о приступању изради планског документа, без учешћа јавности у овом поступку и без дефинисања кључних елемената и аспеката које је потребно обрадити у СПУ, а транспарентност у доношењу ових одлука би требало да буде неизоставна;
- не постоји стручно/професионално тело на националном нивоу и на нивоу локалних самоуправа које може на одговарајући начин да оцењује сам документ, због чега се у СПУ неретко изостављају кључни аспекти анализе;
- крајње формалистички приступ, који се базира на поштовању законске форме, а не на принципијелном и суштинском усмеравању планског процеса ка циљевима заштите животне средине.

На основу изнетог се може залучити и оценити да овакав приступ процедури СПУ није у складу са циљевима формулисаним *Директивом о СПУ*. Иако су *Законом о СПУ* формално прихваћене пропозиције *Директиве о СПУ*, у пракси примене овог Закона уочене су конкретни недостаци.

Да би се ситуација променила, од суштинске важности је измена легислативног оквира у овој области, како би се створили услови за додатни напор државе у смислу јачања институционалних и кадровских капацитета за заштиту животне средине, без чега није могуће одговарајуће транспонованье *Директиве о СПУ*. Овим изменама неизоставно би требало уредити институционалну организацију (на националном и локалном нивоу) и координацију послова који се односе на примену ове

директиве. То, између осталог, подразумева и формирање одговарајућег стручног/професионалног тела (комисије за стручну контролу) за оцену *Извештаја о СПУ* које би допринело квалитету финалних докумената и искључивању формалистичког приступа у изради СПУ. Поред тога, требало би предвидети да се израда СПУ поверава лиценцираним физичким или правним лицима која претходно морају испуњавати одређене стручне и кадровске услове. Најзад, превазилажење наведених проблема као резултат би требало да има и предвиђање значајнијих финансијских средстава за израду СПУ него што је то случај сада. На тај начин би се остварио неупоредиво озбиљнији приступ припреми *Извештаја о СПУ*, јер би постојала могућност ангажовања реномираних стручњака за области које су од значаја за СПУ.

Потребно је хоризонтално усклађивање *Закона о СПУ* са другом секторском регулативом уз наметање обавезе да мере/смернице за заштиту животне средине, мониторинг животне средине и смернице за процене утицаја за ниже хијерархијске нивое, које се дефинишу у СПУ, обавезно буду инкорпориране у текстуални део планских докумената, јер је суштина израде СПУ управо дефинисање ових пропозиција. С обзиром да *Извештај о СПУ* представља документациону основу плана, чест је случај у Србији, готово и правило, да се након усвајања планског документа, ове пропозиције не примењују јер, једноставно, нису више доступне. Њиховим инкорпорирањем у плански документ постојала би обавеза њихове примене за цео временски хоризонт планског документа. У супротном, и са постојећом праксом СПУ у Србији, овај документ губи значај и смисао.

Када се има у виду европски курс Републике Србије, који, између осталог, подразумева приступне преговоре у оквиру поглавља 27 које се односи на заштиту животне средине, јасан је значај ургентног решавања постојећих проблема који су у овом раду једним делом идентификовани и елаборирани.

ЗАХВАЛНИЦА

Овај рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта ТР 36035 *Просторни, еколошки, енергетски и друштвени аспекти развоја насеља и климатске промене – међусобни утицаји*”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Bjorklund, A., Finnveden, G. (2007) *Life cycle assessment of a national policy proposal – The case of a Swedish waste incineration tax*, *Waste Management* **27**, pp.1046–1058.
- Bond, R., Curran, J., Kirkpatrick, C., Lee, N., Francis, P. (2001) *Integrated impact assessment for sustainable development: a case study approach*, *World Development* **29**, pp.1011–1024.
- Chaker, A., El-Fadl, K., Chamas, L., Hatjian, B. (2006) *A Review of Strategic Environmental Assessment in 12 Selected Countries*, *Environmental Impact Assessment Review* **26(1)**, pp. 15–56.
- Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta o proceni uticaja planova i programa na životnu sredinu - Direktiva o SPU* (Directive 2001/42/EC of the European Parliament and the Council of 27 June 2002 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment, Official Journal L197 of 21 July 2001)
- Dalal-Clayton, B., Sadler, B. (2005) *Strategic Environmental Assessment: a Sourcebook and Reference Guide to International Experience*, OECD, UNEP and IIED in Association with Earthscan Publications
- Finnveden, G., Nilsson, M., Johansson, J., Persson, A., Moberg, A., Carlsson, T. (2003) *Strategic Environmental Assessment Methodologies and Applications Within The energy Sector*, *Environmental Impact Assessment Review* **23**, pp. 91–123.
- Garfi, M., Ferrer-Marti, L., Bonoli, A., Tondelli, S. (2010) *Multi-criteria Analysis For Improving Strategic Environmental Assessment of Water Programmes, A Case Study in Semi-arid region of Brazil*, *Journal of Environmental Management* **92**, pp.
- Josimović, B., Crnčević, T. (2006) *Процедура стратешке процене утицаја на примеру плана детаљне регулације пословно-привредног комплекса*, *Procedura strateške procene uticaja na primeru plana detaljne regulacije poslovno-privrednog kompleksa, Arhitektura i urbanizam* **18/19**, str. 113-119.
- Josimović, B., Krnić, N., Nenковић-Riznić, M. (2016) *The impact of airport noise as part of a Strategic Environmental Assessment, Case Study: The Tivat (Montenegro) Airport expansion plan*, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, Volume **49**, pp. 271-279, <http://dx.doi.org/10.1016/j.trd.2016.10.005>.
- Josimović, B., Marić, I., Milijić, S. (2015) *Multi-Criteria Evaluation in Strategic Environmental Assessment for Waste Management Plan, A Case Study: The City of Belgrade*, *Waste Management* **36**, pp. 331-342, DOI: 10.1016/j.wasman.2014.11.003. 665-675;
- Laurent, A., Clavreul, J., Bernstad, A., Bakas, I., Niero, M., Gentil, E., Christensen, T., Hauschild, M. (2013) *Review of LCA studies of solid waste management systems – Part II: Methodological guidance for a better practice*, *Waste Management* **34**, pp. 589–606.
- Maričić, T., Josimović, B. (2005) *Pregled sistema strateške процене утицаја (SPU) u zemljama Jugoistočne Evrope*, *Arhitektura i urbanizam* **16/17**, str. 66-71.
- Sadler, B., Verheem, R. (1996) *Strategic environmental assessment: key issues emerging from recent practice*, Hague, Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment
- Stojanović, B., Spasić, N. (2006) *Kritički osvrt na primenu zakona o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu u prostornom i urbanističkom planiranju, Izgradnja vol 60, br 1-2, str.5-11.*
- Tukker, A. (2000) *Life cycle assessment as a tool in environmental impact assessment*, *Environmental Impact Assessment Review* **20**, pp. 435-456.
- UNECE (2003) *Protocol on Strategic Environmental Assessment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*, <http://www.unece.org/env/eia/documents/protocolenglish.pdf>
- Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (Službeni glasnik RS, 135/04 i 88/10)
- Wilson, D., Whiteman, A., Tormin, A. (2004) *Environmental Resources Management (ERM), Strategic Planning Guide for Municipal Solid Waste Management*, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Available from: www.worldbank.org